

“सामुदायिक वनको पहिचान, राष्ट्रिय समृद्धिको अभियान”

सामुदायिक वन दिवश, २०७३

नेपालमा सामुदायिक वनको विकास र सामुदायिक वन दिवशको सान्दर्भिकता

१. सामुदायिक वनको ऐतिहासिक विकासक्रम

निजी वन राष्ट्रियकरण ऐन, २०१३ जारी भएपछि विर्ता, किपट, सनद, सवाल आदि आदेशबाट व्यक्तिगत हकभोगको रूपमा रहेका वनलाई राष्ट्रियकरण गरी राष्ट्रिय सम्पतिको रूपमा संरक्षण, व्यवस्थापन र विकास गर्ने राम्रो उद्देश्य राखिएको भएता पनि जनस्तरमा यसको सही सन्देश प्रवाह हुन नसक्दा र सरकारी संयन्त्रबाट प्रभावकारी संरक्षण र व्यवस्थापन हुन नसक्दा वनस्रोतको विनाशको क्रम बढ्दै गयो। भूउपयोगिता परिवर्तन गरी वनक्षेत्रलाई कृषिक्षेत्रमा परिणत गर्ने तत्कालीन सरकारी नीति, योजनारहित र अव्यवस्थित बसाइसराइ, वन संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने सरकारको क्षमताले मात्र नभ्याउने अवस्था, स्थानीय जनतालाई वन संरक्षण र व्यवस्थापनमा सहभागी नगराउने सरकारी नीति, खुल्ला सिमाना, राजनैतिक अस्थिरता आदि कारणले वनको विनाशले गति लिँदै गयो। वन ऐन, २०१८ जारी गरी प्रभावकारी ढंगले कडाईपूर्वक वनको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न त खोजियो तर यो कानूनले पनि वन संरक्षण र व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायको भूमिकालाई स्वीकार नगरी सरकारी संयन्त्रको परिचालन र कडा कानूनले मात्र वनस्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने उद्देश्य राख्यो। यो कानूनले जनताका दैनिक आधारभूत वनजन्य आवश्यकताहरूको सहज र सरल आपूर्तिको विकल्प पनि दिन सकेन। वि.सं. २०२४ र २०२७ सालमा पनि वन सम्बन्धी थप कानूनहरू निर्माण गरी लागू गरिए तर वन विनाशको गति रोकिनुको सट्टा भनभन बढ्दै गयो। वन फँडानी र वनक्षेत्र अतिक्रमणको क्रियाकलापहरू चरमोत्कर्षमा पुगे, सरकारी प्रयाश निष्फल सावित भयो।

वि.सं. २०३३ सालमा सरकारले राष्ट्रिय वन योजना, २०३३ लाई स्वीकृति प्रदान गर्‍यो। यो योजनाले वन संरक्षण र विकासको लागि स्थानीय समुदायको सहभागिताको अपरिहार्यतालाई पहिलो पटक स्वीकार गर्‍यो। वि.सं. २०३५ सालमा वन ऐन, २०१८ मा संशोधन गरी नाङ्गो र हैसियत बिग्रेको वनलाई स्थानीय जनताको सहभागिता जुटाई पञ्चायती वन र पञ्चायत संरक्षित वनको रूपमा संरक्षण गर्ने कानूनी व्यवस्था गरियो। यसै वर्ष सरकारले पञ्चायती वन नियमावली, २०३५ र पञ्चायत संरक्षित वन नियमावली, २०३५ जारी गर्‍यो। वि.सं. २०३० को दशकको मध्यतिर विश्व बैकले **Himalayan Environmental Degradation Theory** नामक एउटा लेख प्रकाशित गर्‍यो जसले नेपालको वन विनाशको कहालीलाग्दो चक्र (Vicious circle) सार्वजनिक गर्‍यो जसअनुसार वन विनाश र क्षयीकरणको गति त्यही दरमै अघि बढेमा नेपालको वन सन् २००० सम्ममा पूर्णरूपमा सखाप हुने भविष्यवाणी समेत गर्‍यो। यसले विश्वमै हलचल पैदा गर्‍यो। यो प्रतिवेदनले नेपालको तत्कालीन सरकार, नीति निर्माता र संरक्षणकर्मीहरूमा समेत स्वभाविकरूपमा चोटिलो प्रभाव पर्‍यो।

स्थानीय जनताको सहभागितामा आधारित पञ्चायती वन र पञ्चायत संरक्षित वनको अभ्यासले केही सकारात्मक संकेतहरू देखा परेको भएता पनि गाउँ पञ्चायत र नगर पञ्चायतहरू राजनैतिक इकाई भएको, पञ्चायतको कार्यक्षेत्र ठूलो भएको, जनता वन संरक्षण र विकासको काममा मात्र सहभागी हुनुपर्ने, लाभ नगन्थ हुने आदि कारणले यसमा जनताको अपनत्व स्थापित हुन सकेन र प्रभावकारी हुन सकेन। करीब एक दशक लामो अभ्यास, परम्परागत वन संरक्षणका अभ्यासहरू समेतको अध्ययन र पञ्चायती वन र पञ्चायत संरक्षित वनको मोडालिटी परीक्षणबाट यसको परिमार्जन आवश्यक ठानियो। *काम गरेर सिक्ने र सिकाईबाट पुनः परिष्कृत गर्दै जाने* सिद्धान्त अनुसार वि.सं. २०४५

सालमा २१ वर्षे वनक्षेत्रको गुरुयोजना, २०४५ तयार गरी लागू गरियो जसले सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको अवधारणालाई अधि साऱ्यो । यो गुरुयोजनाले ६ वटा प्राथमिकताप्राप्त कार्यक्रम र ६ वटा टेवामूलक कार्यक्रम सिफारिस गरी सामुदायिक तथा निजी वनलाई उच्च प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमको रुपमा अधि साऱ्यो । यही गुरुयोजनाको मर्म र २०४६ सालको जनआन्दोलनको भावना समेतलाई समेटी वन ऐन, २०४९ र वन नियमावली, २०५१ जारी गरियो जसमा सामुदायिक वन विकासको कानूनी र प्रक्रियागत व्यवस्थाहरु प्रष्टरुपमा उल्लेख गरियो । विभिन्न दातृ निकायहरुको सहयोग समेत लिएर नेपाल सरकारले सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमलाई व्यापक र प्रभावकारीरुपमा अधि बढायो । सामुदायिक वन विकासको प्रक्रियालाई सरलीकृत र सहजीकरण गर्न सामुदायिक वनको निर्देशिका, २०५२, सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन, २०५८ (२०६५ र २०७१ मा परिमार्जन भई हाल सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन, २०७१), सामुदायिक वनस्रोत सर्वेक्षण मार्गदर्शन, २०११ र सामुदायिक वनको काठ/दाउरा संकलन तथा बिक्रिवितरण निर्देशिका, २०७१ समेत वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयले स्वीकृत गरी लागू गरेको छ ।

२. सामुदायिक वनको वर्तमान अवस्था र उपलब्धीहरु

हालसम्म देशभर करीब २० हजार (आधिकारिक तथ्यांक १८९६० तर सबै जिल्लाको तथ्यांक अद्यावधिक भइनसकेको अवस्था) सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरुले करीब १८ लाख हेक्टर वनक्षेत्र संरक्षण, विकास र सदुपयोग गरिरहेका छन् जसबाट करीब २३ लाख घरधुरी लाभान्वित भइरहेको कुरा तथ्यांकले देखाउँछ । पाल्पा जिल्लाको सन्दर्भमा हालसम्म करीब ३७ हजार हेक्टर राष्ट्रिय वनक्षेत्र ६६४ सामुदायिक वन समुहहरुलाई सामुदायिक वनको रुपमा हस्तान्तरण गरिसकिएको छ र यसबाट करीब ५८ हजार घरधुरी लाभान्वित भइरहेका छन् ।

सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनबाट प्राप्त केही महत्वपूर्ण उपलब्धीहरु निम्न अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

(क) वनको विनास रोकिएको छ, नाँगा डाँडापाखामा वृक्षारोपण र संरक्षण कार्यले हरियाली प्रवर्द्धन भएको छ, समग्रमा वनको हैसियतमा सुधार आएको छ । स्थानीय समुदायका आधारभूत वनजन्य आवश्यकताहरु सततरुपमा पुरा हुने अवस्था सृजना भएको छ ।

(ख) संस्थागत विकास र शासकीय सुधार सम्बन्धी उल्लेख्य कामहरु भएका छन् । देशभर करीब २० हजार सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरु गठन भई करीब १८ लाख वनक्षेत्र सामुदायिक वनको रुपमा संरक्षण, सम्बर्द्धन, विकास र सदुपयोग गरिरहेका छन् । वनक्षेत्रको गुरुयोजना, २०४५, वन ऐन, २०४९, वन नियमावली, २०५१ लागू भइसकेपछि वन प्रशासनको पुनर्संरचना भएको छ, कर्मचारीहरुमा अभिमुखीकरण र क्षमता विकासका कार्यक्रमहरुको सञ्चालन गरी पुरातन सोच र कार्यशैलीमा परिवर्तन ल्याई समुदायमैत्री बनाइएको छ । वनस्रोत व्यवस्थापनमा विकेन्द्रित अवधारणा अनुसार समुदायलाई अधिकारसम्पन्न र कर्तव्यमुखी बनाइएको छ ।

(ग) नेतृत्व विकासः सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहलाई वन ऐन, २०४९ ले संगठित, स्वशासित र अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संस्थाको रुपमा परिभाषित गरेको छ । देशभरका करीब २० हजार सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरुमा समुहलाई नेतृत्व प्रदान गर्ने २० हजार उपभोक्ता समितिहरु छन् जसलाई कार्यकारी समिति पनि भनिन्छ । हरेक समुहले उपभोक्ता समिति चयन गर्छ । यसरी हेर्दा करीब २ लाख ५० हजार मानिसहरुले करीब २३ लाख घरधुरी उपभोक्ता सदस्यहरुलाई नेतृत्व प्रदान गर्छन् । यसमा करीब एक तिहाई (करीब ८० हजार) महिलाहरु कार्यकारी समितिमा रही नेतृत्व प्रदान गरिरहेका र नेतृत्व विकास गरिरहेका छन् । देशभर करीब ८०० वटा सामुदायिक वन

उपभोक्ता समुहहरू महिलाहरूले मात्र नेतृत्व गरेका छन् । सरकारी, गैह्रसरकारी तथा सामुदायिक संस्था एवं सञ्जालहरूले विभिन्न किसिमका तालिम, गोष्ठी, अध्ययन अवलोकन भ्रमण, वकालती कार्यक्रम, अन्तरक्रिया गोष्ठी आदि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी उनीहरूको नेतृत्व विकासको लागि टेवा दिइरहेको अवस्था छ । यसरी सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको माध्यमबाट नेतृत्व विकासको प्रक्रिया समेत निरन्तररूपमा अघि बढिरहेको छ ।

(घ) लैंगिक सन्तुलन, समतामूलक बितरण र सामाजिक समावेशीकरण: सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमले महिला उपभोक्ताहरूको सशक्तिकरण, विपन्न र फरक क्षमता भएकाहरूको लागि समतामूलक बितरण, दलित, जनजाति र सिमान्तकृत समुदायको समावेशीकरणको दिशामा निकै जोड दिएको छ । उपभोक्ता समुहको कार्यकारी समिति (उपभोक्ता समिति) मा ५० प्रतिशत महिला अनिवार्य हुनुपर्ने, अध्यक्ष र सचिवमध्ये १ जना महिला हुनुपर्ने, बैंक खाता सञ्चालनमा १ जना महिला अनिवार्य हुनुपर्ने, विपन्न उपभोक्ताको जीवनस्तर उकास्न र विपन्न र महिलाहरूको सशक्तिकरणको लागि समुह कोषको ३५ प्रतिशत रकम खर्च गर्नुपर्ने, अति विपन्न र क्रयशक्ति न्यून भएका उपभोक्ताहरूको लागि निशुल्क वा सहूलियत दरमा वन पैदावार उपलब्ध गराउने, समुहबाट सञ्चालन हुने वन संरक्षण, व्यवस्थापन, विकास एवं अन्य सामाजिक विकासका कार्यहरूमा विपन्न उपभोक्ताहरूलाई रोजगारीको अवसर प्रदान गर्नेजस्ता सामाजिक न्याय, लैंगिक सन्तुलन र समावेशीकरणका सवालहरूलाई सम्बोधन गरेको छ ।

(ङ) पूँजी निर्माण, जीविकोपार्जनमा सुधार र गरीबी न्यूनीकरणमा टेवा: वृक्षारोपण र वनको व्यवस्थापन, जडीबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादन र व्यवस्थापनले प्राकृतिक पूँजी निर्माण र बढोत्तरी भएको छ । वन पैदावारको उत्पादन र वनको उत्पादनशिल क्षमतामा बृद्धि भएको छ । उपभोक्ता समुह संगठित शक्ति भएकोले सामाजिक एकता बलियो, सामाजिक सम्बन्ध प्रगाढ, आपसी सहयोगमा, सद्भाव र सहकार्यमा बृद्धि भएको छ । तालिम, गोष्ठी, अध्ययन भ्रमण, अन्तरक्रिया र निरन्तरको अभ्यासको कारणले मानवीय सीप र क्षमतामा विकास भएकोछ, यसलाई मानवीय पूँजी निर्माण भएको मानिएको छ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूले बाटोघाटे, पुलपुलेसा, विद्युतिकरण, स्कुल, हेल्थपोष्ट, खानेपानी, सिंचाई, कार्यालय भवन, फर्निचर, वन व्यवस्थापनको सामाग्रीहरू, सवारी साधनहरू आदि भौतिक पूँजी निर्माणमा पनि मनगरे लगानी गरेका छन् । त्यसै गरी वन पैदावार बिक्रिवितरण एवं वातावरणीय सेवाको विनिमय गरेर वित्तीय पूँजी आर्जन गरेका छन् । यो वित्तीय पूँजीको लगानी गरेर अरु पूँजी निर्माण समेत गरिएको छ । सामुदायिक वनको माध्यमबाट स्थानीय उपभोक्ताहरूको काठ दाउराको आवश्यकता पुरा भएको छ, कृषि उत्पादनमा टेवा पुगेको छ, पशुपालनमा टेवा पुगेको छ, उच्चमशिलताको विकास भएको छ र आयआर्जनका क्रियाकलापहरू बढेका छन् । यी समग्र क्रियाकलापहरूबाट उपभोक्ताहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार आएको छ र विपन्नमुखी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेर गरीबी न्यूनीकरणको राष्ट्रिय लक्ष्यमा टेवा पुऱ्याउने काम भएको छ ।

(च) रोजगारी सृजना: वनको संरक्षण, व्यवस्थापन, विकास र सदुपयोग सम्बन्धी कार्यहरू सञ्चालन गर्दा तथा सामाजिक/सामुदायिक क्रियाकलापहरूबाट स्थानीयस्तरमा रोजगारी सृजना भइरहेको अवस्था छ । एउटा अध्ययनले काठ दाउरा कटान र व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरूबाट मात्र २१००० पूरा श्रमदिन सृजना हुने देखाएको छ भने अर्को अध्ययनले औसतमा प्रति समुह प्रति वर्ष ६४० श्रमदिन रोजगारी सृजना हुने देखाएको छ । यसबाट सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ भने वनस्रोतको सक्रिय र सघन व्यवस्थापन गर्न सकेमा रोजगारी सृजनामा सामुदायिक वनको योगदान उल्लेख्य हुनेछ ।

(छ) सामुदायिक वनको विकासले कृषिको उत्पादकत्व र पशुधन बृद्धि गर्न सघाउ पुऱ्याएको छ । घाँस उत्पादनमा बृद्धि, पातपतिंगर, स्याउला सोत्तरको उपलब्धतामा बृद्धि भएपछि गाई, भैँसी, बाख्रा आदिको पालनमा बृद्धि हुने नै भयो र

कम्पोष्ट तथा गोबर मलको उत्पादनमा वृद्धि, वनजंगलबाट बगेर आउने मलिलो पानी, भूक्षयमा नियन्त्रण आदि कारणले खेतबारीको उर्वराशक्ति बढ्न गई कृषिवाली उत्पादन पनि स्वभाविकरूपमा बढ्न जाने नै भयो ।

(ज) समुदायले गरेका प्राकृतिक वनको संरक्षण, वृक्षारोपण, वन व्यवस्थापन, पानी मुहान संरक्षण, जैविक-यान्त्रिक प्रविधिबाट गल्छी, पहिरो तथा खोला नियन्त्रणका क्रियाकलापहरूबाट जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण र अनुकूलन गर्न पनि धेरै मदत पुगेको छ ।

(झ) सशक्त सञ्जाल र प्रभावकारी वकालत: सामुदायिक वन विकासको क्रमसँगै उपभोक्ता समुहहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकारमुखी अवधारणामा आधारित सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघजस्तो सशक्त सञ्जाल गठन भई प्रभावकारी वकालत गरिरहेको छ । देशभर सञ्जाल फैलिएको र राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रियरूपमा पहिचान स्थापित गर्न सफल यो महासंघले नीति तथा कानून निर्माण र परिमार्जन, सा.व. सम्बन्धी निर्देशिका, मार्गदर्शन तथा कार्यविधि तयारी तथा परिमार्जन एवं सरकारले लिने निर्णयहरूमा समन्वय, सहकार्य र उपभोक्ता समुहहरूको पक्षमा प्रभावकारी वकालत गर्ने गर्दछ ।

(ञ) एउटा अनुकरणीय र सफल कार्यक्रमको रूपमा स्थापित: देशभित्र मात्र होइन विश्वजगतमै नेपालको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायको प्रत्यक्ष सहभागितामा आधारित एउटा सफल कार्यक्रमको रूपमा स्थापित भएको छ । यसको अध्ययन गर्न विश्वभरबाट ठूलो संख्यामा विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता एवं प्राज्ञाहरु नेपालमा आउँछन् । नेपालको सामुदायिक वनको सफलताको कथामा आधारित रहेर विश्वका थुप्रै देशमा सामुदायिक वनको अभ्यास अघि बढिरहेको छ । हाम्रो लागि यो एउटा गर्वको विषय हो ।

३. सामुदायिक वनसँग सम्बन्धित केही समसामयिक सवालहरू

उल्लेखित उपलब्धीहरूको कुरा गर्दा सामुदायिक वनमा कुनै समस्या र चुनौतहरू नै छैनन् भन्ने चाहिँ होइन । पक्कै पनि सामुदायिक वनसँग सम्बन्धित केही समसामयिक सवालहरू (Emerging issues) उठेका छन् र समस्याहरू देखिएका छन् । सामुदायिक वनको दीगो व्यवस्थापन, संस्थागत सवलीकरण, पेशागत मर्यादा र सुशासन; गरीबी न्यूनीकरण र समतामूलक वितरण प्रणाली, जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन, चुरे संरक्षण र सामुदायिक वनको सवाल, सामुदायिक वनलाई व्यवसायमुखी अवधारणा र अभ्यासमा रूपान्तरण गरी उच्च विकासको प्रवर्द्धन गर्ने सवाल, समुहमा प्रभुत्वशाली वर्गको वर्चस्वलाई न्यूनीकरण गर्ने सवाल, जैविक विविधता संरक्षण, मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व र यसको व्यवस्थापनको सवाल, सामुदायिक वनमा आधारित पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन र वातावरणीय सेवा भुक्तानीको सवाल, राज्यको पुनर्संरचनासँगै सामुदायिक वनको भविष्यको सवाल, सामुदायिक वनस्रोतमाथि स्वामित्व (Tenure) जस्ता जल्दाबल्दा र समसामयिक सवालहरू (Issues) बहसमा आएको अवस्था छ । यी सवालहरूको समुचित सम्बोधन र व्यवस्थापन गरी सामुदायिक वन विकासलाई समृद्धिको दिशातर्फ कसरी गतिशिल र अग्रसर बनाउने भन्ने टड्कारो चुनौती खडा भएको छ । सरोकारवालाहरूसँगको व्यापक छलफल र अन्तरक्रिया (Wider stakeholder consultation) गरी नीतिगत, कानूनी, प्रक्रियागत र व्यवहारिक कार्यान्वयनको माध्यमबाट क्रमशः यो चुनौतीको सामना गर्न सकिन्छ ।

४. सामुदायिक वन विकासबाट भएका सिकाईहरू

सामुदायिक वन विकासको करीव ४ दशकको अभ्यास, अनुभव, अध्ययन र अनुसन्धानबाट निम्न अनुसारको सिकाई भएको छः

- राज्यले अधिकार सुनिश्चित गरिदियो भने स्थानीयस्तरका संस्थाहरु प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्छन् ।
- एउटा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रको अनुभव र सिकाईलाई फरक भौगोलिक क्षेत्र र परिवेशमा हुबहु लागू गर्दा (Blueprint or blanket approach) प्रभावकारी र अपेक्षित नतिजा प्राप्त हुन सक्छ भन्न सकिंदैन ।
- सामुदायिक वन कार्यक्रम वन संरक्षण, हरियाली प्रवर्द्धन र स्थानीय समुदायका आधारभूत वनजन्य आवश्यकता पुरा गर्ने कार्यमा पूर्ण सफल भएको छ । सधैं संरक्षणमुखी र निर्वाहमुखी भएर मात्र पुग्दैन, समृद्धिको लागि अब सघन व्यवस्थापन र व्यवसायिक उत्पादनमा अघि बढ्नुपर्छ ।
- निजी क्षेत्रको सहभागिता, सहकार्य र साभेदारी बेगर सामुदायिक वनस्रोतमा आधारित उद्यम/उद्योग विकास गर्न नसकिंदो रहेछ । उद्यम विकास गर्न नसकेसम्म राष्ट्रिय समृद्धि हासिल गर्न सकिंदैन ।
- सामुदायिक वनबाट दीगोरूपमा उत्पादन र वनको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न समुचित व्यवस्थापन प्रणालीको अवलम्बन गर्नुपर्छ । यसको लागि व्यवस्थापन सम्बन्धी क्षमता (विशेषज्ञता), आधुनिक प्रविधिको उपलब्धता र प्रयोग एवं आवश्यक लगानीको आवश्यकता पर्दछ ।
- सामुदायिक वनले जैविक विविधता संरक्षण, भूआकृतिको सुन्दरता र जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण र अनुकूलनको लागि महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्दछ ।
- केही सा.व.उ.स.हरुले वातावरणीय सेवा भुक्तानी र पर्यापर्यटनजस्ता क्रियाकलापहरुको अभ्यास र प्रवर्द्धन गरिरहेका छन् । वातावरणीय सेवाको विनिमयबाट पनि समृद्धिको दिशामा अघि बढ्न सकिने भएकोले यस सम्बन्धी नीतिगत, कानूनी, प्रक्रियागत र संस्थागत संयन्त्रहरुको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता खड्किरहेको छ ।
- सकारात्मक ढंगले काम गर्ने सशक्त सञ्जालले उपभोक्तामैत्री नीति, कानून, निर्देशिका, मार्गदर्शन, कार्यविधि र निर्णय निर्माण र परिमार्जन प्रक्रियामा महत्वपूर्ण वकालती भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछ ।
- वनजस्तो प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायसँग सहकार्य नगरी एवं उनीहरुको सार्थक सहभागिता बेगर राज्य सफल हुन नसक्दो रहेछ ।

५. सामुदायिक वन दिवशको सान्दर्भिकता

सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम नेपालको मौलिक, अत्यन्तै सफल मानिएको र नेपालकै अरु क्षेत्र र विश्व समुदायको लागि एउटा अनुकरणीय कार्यक्रमको रूपमा स्थापित भएको कुरा माथि नै उल्लेख गरिसकिएको छ । स्थानीय समुदायको व्यापक र अर्थपूर्ण सहभागिता जुटाई विनाशको चरमोत्कर्षमा पुगेको वनको हैसियतमा सुधार ल्याई नाङ्गा डाँडापाखा र भाडीवुट्यानलाई हरियाली प्रवर्द्धन गरी वनको हैसियतमा सुधार ल्याउन सफल यस कार्यक्रमको महत्वलाई कदापि कम आँक्न सकिंदैन ।

वनस्रोतजस्तो प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनमा विकेन्द्रित र स्वशासित उपभोक्ता समुहबाट भएको अत्यन्तै सफल अभ्यास पनि हो यो । नेतृत्व र निर्णय प्रक्रियामा महिलाको बराबरी भूमिका स्थापित गरेको, जनजाति, विपन्न र दलित समुदायको उचित प्रतिनिधित्वमा जोड दिएको, समुह कोषको रकम वन विकास र सामाजिक विकास लगायत महिला, दलित र विपन्न वर्गको सशक्तिकरण र गरीबी न्यूनीकरण सम्बन्धी कार्यक्रममा ३५ प्रतिशत खर्च गर्नुपर्नेजस्ता अत्यन्तै समावेशी र प्रगतिशिल प्रावधानहरु कानूनीरूपमा स्थापित र व्यवहारिकरूपमा अभ्यासमा आइरहेको अवस्था छ ।

२०१३ सालमा निजी वन राष्ट्रियकरण भएपछि २०३० को दशकसम्म आइपुग्दा वन संरक्षण र विकासमा सरकारी प्रयासको नतिजा नकरात्मक रहेको र वन विनाशको कहालीलाग्दो रूपले सबैलाई चिन्तित बनाइरहेको अवस्थामा स्थानीयस्तरबाट समेत वन संरक्षण र विकासको लागि सकारात्मक पहल पनि शुरु हुँदै थिए । ऐतिहासिक दस्तावेज र प्रमाणहरूले स्थानीयस्तरबाट वन संरक्षण र विकासको सार्थक प्रयास सिन्धुपाल्चोक जिल्लाबाट भएको देखाएको छ । सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको तत्कालीन ठोकर्पा गाउँ पञ्चायतको २०२९ साल फागुन २८ गते प्रधानपञ्च श्री निलप्रसाद भण्डारीको सभापतित्वमा सम्पन्न पाँचौँ गाउँसभाले उक्त पञ्चायतभित्रको सरकारी वनजंगल गाउँ पञ्चायतले नै संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने प्रस्ताव पारित गरी माग गरे बमोजिम वन मन्त्रालयको च.नं. १२० मिति २०३० साउन २५ गतेको पत्रबाट सरकारी वन पहिलो पटक परीक्षण कालको रूपमा २ वर्षको लागि गाउँ पञ्चायतलाई हस्तान्तरण भएको देखिन्छ । तत्पश्चात् तत्कालीन प्रधानपञ्च निल प्रसाद भण्डारीले २०३० साल कार्तिक १२ गतेका दिन सबै वडाबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी १०३ सदस्यीय वन संरक्षण र सम्बर्द्धन समिति गठन गरी वन संरक्षण र वृक्षारोपण लगायतका कार्यहरू निरन्तररूपमा गरेको देखिन्छ । नीतिगत, कानूनी र कार्यक्रमको रूपमा सरकारले सहभागितामूलक वन संरक्षण र व्यवस्थापनको कार्य शुरु गर्नुपूर्व स्थानीयस्तरमा थालिएको वन संरक्षण र विकासको यो प्रयाश सराहनीय मात्र होइन अनुकरणीय पनि थियो । यस कार्यमा तत्कालीन चौतारा वन डिभिजन, सिन्धुपाल्चोकका डि.एफ.ओ. श्री तेज बहादुर सिंह महत र तत्कालीन ठोकर्पा गाउँ पञ्चायतका प्रधानपञ्च श्री निलप्रसाद भण्डारीको वन संरक्षण र विकासमा निजहरूले खेलेको ऐतिहासिक भूमिकालाई नेपाल सरकारको मिति २०६७/२१/२५ को निर्णय अनुसार सामुदायिक वनका अगुवाको रूपमा पहिचान दिने निर्णय समेत भएको देखिन्छ ।

सामुदायिक वन विकासक्रमको ऐतिहासिक तथ्य र प्रमाणहरू, सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमले प्राप्त गरेको ऐतिहासिक उपलब्धीहरू र सफलता, राष्ट्रिय र अन्तरराष्ट्रिय जगतमा यसले स्थापित गरेको पहिचान र प्राप्त गरेको मान्यता, नागरिक समाजको माग र वन विभागको प्रस्ताव अनुसार वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयले गठन गरेको सामुदायिक वन सम्बन्धी विज्ञ र सरोकारवालाहरू समेत सम्मिलित कार्यदलले अध्ययन गरी पेश गरेको सिफारिससहितको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल सरकार, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय (मा. मन्त्रीस्तर) को मिति २०७३/२१/८ को निर्णय अनुसार हरेका वर्षको साउन २५ गतेलाई सामुदायिक वन दिवश मनाउने जानकारी प्राप्त भए अनुसार यो दिवशको आयोजना गरिएको हो । यहाँहरूको उपस्थितिले सामुदायिक वन दिवशको महत्वलाई अभै उजागर गर्न सफल भएको छ भन्ने हाम्रो बुझाई रहेको छ ।

अन्तमा,

सामुदायिक वनको ऐतिहासिक सफलताको पहिचानकोरूपमा नेपाल सरकारको २०७३/..../.... को निर्णय अनुसार पहिलो पटक आज साउन २५ गते राष्ट्रव्यापीरूपमा सामुदायिक वन दिवश मनाउने सन्दर्भमा पाल्पा जिल्लामा पनि जिल्ला वन कार्यालय, पाल्पा र सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, जिल्ला महासंघ, पाल्पाको संयुक्त संयोजनमा यो कार्यक्रमको आयोजना गरिएको छ । आजको दिनले परिवर्तित समयसन्दर्भसँगै सृजित सामुदायिक वन सम्बन्धी समसामयिक सवालहरूलाई सम्बोधन र व्यवस्थापन गर्दै सामुदायिक वनको दीगो व्यवस्थापन, सुशासन र समृद्धिको यात्रामा निरन्तर अधि बढ्न सबै सरोकारवालाहरूलाई प्रेरणा प्रदान गरौं भन्ने अपेक्षा समेत राख्न चाहान्छु ।
धन्यवाद !

दधिलाल कँडेल

जिल्ला वन अधिकृत

जिल्ला वन कार्यालय, पाल्पा

२०७३ साल साउन २५ गते मंगलबार